

Політика і армія: проблеми взаємозв'язку

Вадим Богайчук,

підполковник, викладач кафедри
морально-психологічного забезпечення
Національної академії оборони України

Чи можлива деполітизація армії? Чи можливо на практиці ізолювати армію від політики? Автор статті дотримується думки, що армія, як специфічний інститут держави, відіграє важливу роль в політичній системі суспільства. Вона пронизана політикою, є її об'єктом та важливим інструментом, а за певних умов може виступати й самостійним суб'єктом політики.

Після розпаду СРСР в Україні (та й не тільки) виголошувалися заяви, навіть на високому державному рівні, про необхідність деполітизації армії. Але чи можливо на практиці ізолювати армію від політики?

У класичній військовій теорії тісний взаємозв'язок політики і армії вже давно було науково встановлено. І цей постулат майже ніколи не піддавався сумніву. Адже відомо, що війна є продовженням політики іншими, а саме насильницькими засобами, які спеціально для цього й створюються [1]. Кожен, хто бажає вести війну, писав Н. Макіавеллі, ставить собі єдину мету: одержати можливість протистояти будь-якому ворогові в полі та перемогти його у вирішальному бою. Щоб досягти цієї мети необхідно мати військо. А для цього треба набрати людей, озброїти їх, навчити відповідним чином діяти і вміти протиставити їх ворогові [2].

Отже, армія була і є інструментом воєнної політики держави. Якщо й робилися спроби поставити цю істину під сумнів, то це викликалося не науковими, а ситуаційними міркуваннями. Прикладом може слугувати висунута політологами Ж. Доорном (Голландія), Х. Болдуїном (США), Д. Шлоссером (Німеччина) та деякими іншими концепція армії „як політично нейтрального інституту”. Але ця концепція виявилась суто пропагандистським витвором і швидко відійшла в минуле.

Значно складнішим є питання про характер відносин армії і політики.

Необхідно, перш за все, взяти до уваги генетичний зв'язок армії і політики: вони мають одні й ті ж передумови виникнення.

За первіснообщинного ладу не існувало ні політики, ні армії. Практикувалася стихійна організація озброєного народу, який захищав

себе власними силами. Ця організація не була засобом гноблення чи насильства всередині племені чи знаряддям поневолення інших племен. Силкові сутички були своєрідним проявом боротьби за виживання.

В процесі розпаду первіснообщинного ладу, з появою приватної власності, економічної і соціальної нерівності, припинила своє існування й общинна військова організація. Її замінила спеціальна організація людей у вигляді постійних озброєних загонів. Їх створювали панівні соціальні групи для підтримки й захисту свого економічного і соціального становища, реалізації особистих і групових інтересів, придушення протидіючих сил. Інакше кажучи, ці загони застосовувалися в політичних цілях. Отже, в генезисі армії й політики лежать одні й ті ж детермінанти і процеси.

Для армії зв'язок з політикою має визначально суттєвий характер. Армія є частиною конкретного суспільства. Вона розвивається і функціонує в системі певних економічних, соціально-класових, духовних, політичних та інших суспільних відносин. Отже, армія – це цілеспрямовано, свідомо утворений провідною соціально-економічною структурою суспільства силовий інструмент для реалізації внутрішньої і зовнішньої політики.

Класичне визначення гласить: армія – це організоване об'єднання озброєних людей, що створюється та утримується державою для ведення наступальної чи оборонної війни, яка і являє собою особливу політику цієї держави у формі озброєного протиборства [3]. Отже, армія є головним засобом здійснення цієї політики.

Донедавна, коли армія була предметом прискіпливого філософського дослідження, у радянській науці панували тільки загально-соціологічні положення. І на цій основі вирішувалось, наприклад, питання класифікації армій. Основною системоутворюючою ознакою був класовий підхід. Саме класовий характер держави вважався головним і єдиним при класифікації армій різного типу. Виокремлювалися, зокрема: армії буржуазного типу, які, у свою чергу, поділялись на армії розвинених капіталістичних держав та армії імперських держав із середнім рівнем розвитку; армії соціального типу, які поділялись на армії держав диктатури пролетаріату і армії всенародних держав; армії держав перехідного типу, які ще не мають вираженого класового характеру, серед яких умовно можна виокремити армії держав капіталістичної та соціалістичної орієнтації.

Така класифікація, з відомих причин, відійшла в минуле. Адже не існує науково обґрунтованого критерію соціалістичності тієї чи іншої держави. Неможливо зводити до одного типу й армії розвинених держав. Вони мають цілком різні тенденції розвитку та соціально-політичні засади. Крім того, непродуктивно обмежуватися лише класовими критеріями при аналізі того чи іншого соціального явища.

Суспільство – це не тільки класові відносини. І не тільки вони визначають особливості військової організації суспільства. Необхідно

бачити всю різноманітність соціальних сил, особливу трансформацію їх відносин у політичній сфері. На це звертали увагу навіть основоположники класового підходу. Один з них стверджував, що класовий поділ є, звичайно, найглибшою підставою політичного угруповання. Він, зрештою, завжди визначає це групування. Але ця глибока підстава розкривається тільки в ході історичного розвитку та в міру свідомості учасників і творців цього розвитку [4]. Отже, класовий підхід при дослідженні проблем армії є важливим, але недостатнім. Виникає потреба поглибленого аналізу на основі власне політичних, соціологічних підходів. Одним із шляхів цього напряму досліджень є класифікація армій відповідно до характеру соціального суб'єкта, чію політику здійснює військова машина.

Відтак, поряд з арміями держав різного виду правомірно говорити ще й про те, що є цілий рід інших типів армій. Ними можуть бути:

³⁵₁₇ армії класові. Вони характерні для суспільства з чітко вираженою класовою структурою, коли політичні цілі досягаються в ході громадянських війн (військо Спартака, Червона гвардія тощо);

³⁵₁₇ армії національні. Цей тип армій характерний для суспільств, які вирішують проблему звільнення від національного гніту або захищають національну незалежність від зовнішніх зазіхань (армії С. Болівара, Дж. Вашингтона та інші). В сучасних умовах, в період загострення міжнаціональних протиріч, в тій чи іншій державі також існує можливість створення провідними політичними силами національних військових формувань. Приклад – війна в Чечні;

³⁵₁₇ армії окремих демократичних або реакційних сил суспільства. Схожі військові організації типові для країн, охоплених громадянською війною;

³⁵₁₇ армії змішаних соціально-етнічних типів. Найчастіше створюються в державах, які переживають перехідний період, коли в країні не існує чітко виражених домінуючих політичних сил;

³⁵₁₇ армії партійні. Утворюються безпосередньо політичними партіями для реалізації власних інтересів. Такі армії притаманні суспільствам з єдиною яскраво вираженою організацією – партією;

³⁵₁₇ армії коаліцій держав. Найчастіше це армії держав, об'єднаних спільною політичною метою, які мають схожі військові та військово-політичні доктрини;

³⁵₁₇ збройні сили світової співдружності. Нинішнім їх прообразом можна вважати війська ООН. Вони використовуються міжнародною спільнотою для підтримання миру в „гарячих” точках планети, для запобігання бойового зіткнення ворогуючих політичних сил. У перспективі такі армії можливі в умовах створення ненасильницької цивілізації, для побудови якої зосереджує свої зусилля прогресивне людство.

Враховуючи різний характер суб'єктів політики, які формують армію, та спираючись на сучасні підходи до проблеми, можна запропонувати таке визначення армії. **Армія – історично мінлива, обумовлена соціально-**

економічним ладом конкретного суспільства озброєна організація його провідних суб'єктів політики, призначена для досягнення, захисту і реалізації їх політичних інтересів за допомогою загрози або реального застосування збройного насилля.

Аналіз намірів суб'єктів політики, які створюють армію, дозволяє глибше проникнути в характер їх взаємовідносин з військовою організацією, прогнозувати можливі варіанти застосування військової сили. Плодотворним у цьому плані є дослідження політичного характеру суб'єктів воєнної політики. Від того, який політичний характер має соціальний інститут, що створює армію, залежать особливості функціонування, розвитку самої армії та форми її застосування. Відтак правомірно говорити про зв'язок політики і армії в змістовому плані. Будучи головним силовим засобом реалізації певних політичних інтересів, досягнення політичних цілей, армія сама зазнає величезного впливу політики і виступає в цьому відношенні її об'єктом. Цей зв'язок можна розглянути на прикладі армій держав з різним політичним устроєм, що поділяються на види: армії унітарних держав; армії федеративних держав; армії конфедерацій.

Визначальним тут є характер взаємовідносин центральної і місцевої влади, що визначають особливості прояву як соціально-економічних, так і організаційно-технічних закономірностей функціонування і розвитку армії. Від них залежать політичні цілі і завдання, які висувуються перед армією, механізм прийняття рішень щодо її використання, засоби комплектування, забезпечення, дислокація, мобілізаційні питання тощо.

Залежно від політичного режиму, форми правління, характерної для конкретної держави, можна визначити такі види армій: армії диктаторських держав; армії ліберальних держав.

У правовій державі армія підпорядковується демократично обраному урядові і порядок її використання однозначно встановлюється чинним законодавством. Закон визначає повноваження посадових осіб і політичних інститутів, а також відповідальність за порушення прийнятих норм. Таке положення, певна річ, не є ідеальним і не гарантує можливість однозначних прогнозів щодо використання армії. Та все ж діяльність армій демократичних держав більш передбачувана.

Характер режиму політичної влади стосовно армії виявляється і у внутрішньому аспекті. Режим багато в чому визначає особливості функціонування військового механізму, взаємодію окремих його частин, систему взаємовідносин військовослужбовців, засоби навчання і виховання особового складу, а також взаємовідносини з іншими елементами соціальної структури суспільства.

Необхідно також звернути увагу й на функціональний зв'язок армії і політики. Армія, крім своєї функції, реалізує політику суб'єкта, що її створив та утримує, і тим самим впливає на життя суспільства

притаманними їй засобами.

Головними видами використання армії є її всебічна підготовка та безпосереднє застосування у збройній боротьбі, а також участь, в тій чи іншій мірі, у вирішенні внутрішніх економічних, політичних, соціальних і духовних проблем суспільства. В цих функціях проявлялися соціальна природа та історичне призначення армії, а також її цілі й конкретні завдання. Цілі і завдання формуються суб'єктами політики та визначаються великою кількістю об'єктивних і суб'єктивних факторів. В них знаходить відображення зовнішньо- та внутрішньополітична ситуація, процеси, які відбуваються в суб'єктах політики.

Армія виконує загальні, специфічні та інші функції. Специфічними, зокрема, є функції, що обумовлюються потребами врегулювання військово-політичних відносин за межами країни або на її території силами і засобами, притаманними тільки армії. У цих функціях рельєфно та безпосередньо проявляються можливості збройних сил сприяти зміцненню або зруйнуванню чинної політичної влади. Специфічні функції визначають характеристику армії в цілому. Формою їх прояву служать конкретні засоби діяльності армії з реалізації завдань воєнної політики, викликаних потребами та інтересами її суб'єктів.

У зв'язку з глибокими змінами, які постійно відбуваються в політиці України, актуальною проблемою постає визначення функцій її армії.

Для визначення функцій збройних сил необхідно переосмислити нинішні підходи до забезпечення безпеки української держави. Це завдання, за радянською традицією, вирішувалося військовими засобами, що стало однією з причин мілітаризації суспільства. В основі були інтереси безпеки тільки держави як політичного утворення, а безпека її громадянина переводилась на другий план. В результаті (маємо на увазі СРСР) було створено величезну військову потугу, яка так і не змогла зменшити рівень загрози війни.

В нинішніх українських умовах забезпечення безпеки можливе лише шляхом захисту громадян, суспільства, держави від сукупності економічних, політичних, соціальних, екологічних, власне військових та інших загроз. У цьому комплексі має визначитися роль такого специфічного інституту, як армія.

У законі „Про Збройні Сили України” визначено, що Збройні Сили України — це військово-формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона України, захист її суверенітету і територіальної цілісності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та водного простору у межах територіального моря України. З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, відповідно до закону, в межах, визначених Указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою

України, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, посилення охорони державного кордону України і виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу України та їх правового оформлення, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [5].

З питань зовнішньої безпеки на сучасному етапі основними реальними і потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є посягання на державний суверенітет України, її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав, воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України [6]. Виходячи з цього, необхідно визначити завдання, що постають перед Збройними Силами України.

Це, перш за все, надійний захист держави від можливих зовнішніх загроз. Для стримання потенційної загрози армія має володіти адекватними засобами (в межах розумної достатності). Вона повинна бути готовою до реагування на широкий спектр загроз, які можуть виникнути з різних напрямів.

Сьогодні армія покликана виконувати роль стабілізаційного чинника. Залишаючись єдиною реальною силою, яка дозволяє відбити напад ззовні і дати відсіч агресорові, підтримуючи з цієї метою свою боєготовність на відповідному рівні, армія покликана вирішувати й нові завдання щодо запобігання можливій збройній агресії. Такими завданнями можуть бути: підтримка стратегічної стабільності в Центральній і Східній Європі, створення загрози заподіяння потенціальному агресору шкоди, неадекватної очікуваній, у разі застосування воєнної сили проти України, підтримання на належному рівні технічної надійності і бойової готовності сил і засобів раннього попередження нападів, постійний контроль за дотриманням вимог домовленостей стосовно обмеження озброєнь, виконання державних програм модернізації озброєння та військової техніки, розроблення та впровадження їх новітніх зразків, своєчасна утилізація надлишкових і застарілих боєприпасів та озброєння, виконання завдань цивільної оборони, готовність особового складу до ліквідації наслідків катастроф і стихійного лиха, причому не тільки на національному рівні [7].

У зв'язку з цим необхідно зупинитись на соціально-психологічному феномені, який активно використовують деякі політичні діячі. Звісно, коли нація відчуває загрозу, її військовослужбовці стають шанованими людьми.

Але коли лихо відступає від дверей, то до військовиків ставляться із значно меншою повагою. На них дивляться як на людей, котрі марно витрачають ресурси суспільства, яким можна було б знайти краще застосування. Армію інколи називають баластом, забуваючи, що вона є найбільш організованою силою, здатною забезпечити стабільність у суспільстві і врятувати його від руйнування. Для ілюстрації саме такого феномена в Україні можна навести результати соціологічних досліджень, проведених центром „Демократичні ініціативи”. На запитання „Що потрібно зробити Україні першочергово?” 1991 року відповідь щодо створення нової української армії посідала шосту позицію з тринадцяти, а 1993 року – вже десятю [8]. Паралельно з цим 43 % опитаних відчувають повний або значний ступінь довіри до армії і ставлять її в опитуваннях 1991 – 1994 років на шосте місце – значно вище від усіх інших державних структур (2003 року – на чотирнадцяте).

Якщо говорити про внутрішні функції будь-якої армії, то необхідно звернути увагу на проблему її взаємовідносин з різними соціальними силами суспільства. Характер цих взаємовідносин здебільш залежить від природи і соціально-політичної суті режиму влади. Виходячи з характеристик влади, армія може виконувати такі завдання: стримування та пригнічення опозиційних та інших ворожих владі сил; збереження соціально-групового компромісу (внутрішнього стабілізатора); сприяння соціальному співробітництву. Виконуючи будь-яку із зазначених функцій, армія суттєво змінює своє соціально-політичне обличчя.

Неспецифічні функції армії визначаються природою суспільства і суб'єкта політики, що її створив. Беручи участь у вирішенні невійськових завдань (у сферах економіки, духовній, соціальній), армія може сприяти іншим політичним або суспільним структурам, спеціально створеним для їх вирішення. Та слід пам'ятати, що, з одного боку, постійна участь армії в реалізації непритаманних їй завдань може викликати втрату здатності здійснювати її спеціальні функції. З іншого боку, це може призвести до мілітаризації певних сфер життя суспільства. В результаті армія привласнює собі абсолютно неспецифічні функції. Вони обумовлені тим, що вона виступає водночас як засіб, об'єкт і суб'єкт політики. Різке підвищення політичної активності армії стає можливим внаслідок надзвичайного загострення соціальних протиріч.

Таке зростання активності спостерігалось в армії України в недавні роки. 1996 року 44 % населення України вважало військових найдієздатнішою групою в процесі розбудови держави. А в результаті дослідження „Соціальні проблеми і реформа Збройних Сил України”, проведеного центром „Соціальний моніторинг”, зроблено висновок, що „сам процес розпаду Збройних Сил може перейти у фазу гострого збудження”. Причина цього – настільки низький рівень фінансування, що робить неможливим нормальне функціонування структур Збройних Сил.

Збройні Сили України опинилися в епіцентрі процесу глибокої трансформації та дійшли до такої фази, коли далі неможливо не здійснювати глибоких перетворень цієї ланки державного організму навіть в умовах, коли фінансові можливості держави є досить обмеженими, відзначає голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони [9].

Отже, армія, як специфічний інститут держави, відіграє важливу роль в політичній системі суспільства. Вона пронизана політикою і є її об'єктом та важливим інструментом, а також може за певних умов виступати й самостійним суб'єктом політики. Завдання політики і політиків полягає у створенні такої армії, яка б за усіх, а особливо за екстремальних умов, могла б зберігати свою боєздатність і оптимально виконати поставлені перед нею завдання.

Література:

1. **Клаузевиц К.** О войне. Пер. с нем. – М., 1997. – С. 56
2. **Макиавелли Н.** О военном искусстве – М.: Воениздат, 1995. – С. 39.
3. **Энгельс Ф.** Армия // Маркс К., Энгельс Ф., Соч. – 2-е изд. – Т. 14. – С. 5.
4. **Ленин В. И.** Задачи революционной молодежи: Полн. собр. соч. – Т. 7. – С. 344.
5. Закон України „Про Збройні Сили України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: „Азимут – Україна”. – 2003. – С. 108.
6. Закон України „Про основи національної безпеки України” // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.
7. Воєнна доктрина України // Національна безпека і оборона. – 2004. – №8. – С. 2 – 7.
8. **Головаха Є. І.** Стратегія соціально-політичного розвитку України. – К., Абрис, 1995. – С. 46.
9. **Крючков Г. К.** Питання законодавчого забезпечення формування і реалізації оборонної політики України // Оборонна політика України: реалії та перспектива: матеріали міжнародної конференції (Київ, 19 вересня 2003 р.) // Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Женевський центр демократичного контролю над збройними силами. – К.: НІМБ, DCAF. – С. 25.